

ÄÄREMÄRKUSI JOOGIKAARDI SERVADEL

Viinakuu. Alkohol eesti luules. Koostanud Udo Uiho. Tallinn: Tänapäev, 2010. 365 lk.

Tsivilisatsiooni ja alkoholi ajalugu on nii tihedalt läbi põimunud, et raske vahet teha. Ka mitmesugused karskusideoloogiad ja -liikumised kuuluvad samasse pilti, võrreldavalt ateismi kui religiooni eri vormiga.

Selle nurga alt pole vist eriline liialdus küsida, milleks üldse eraldi alkoholiluule antoloogia – niikuinii seostub kogu luule mingil moel alkoholiga. Mis on kirjutatud (reaalses või sümboolselt näideldud) joores või joovastuses, mis abstinentsiseisundis, ja kui ka mõne autori puhul peaks olema tegemist mitmenda põlve karsklasega (kelle geneetilist baasi, teadvust ja huvisuundi võib lugeda alkoholist oluliselt mõjustamatuks), kajastab temagi luule nii või teisiti inimkeskkonda, millesse muude tegurite hulgas ühe tugevamana on jätnud oma kõrvaldamatu jälje alkohol.

„Viinakuu” koostaja Udo Uiho teebki sammu teemaantoloogia piiride nihutamise suunas, kui lansseerib oma saatesõnas motiiviantoloogia mõiste, selgita-des: „Kaasatud on selliseidki luuletusi, kus alkohol või joomine esinevad tausta- või kõrvalmotiivina ning jutt käib hoopis millestki muust” (järgnevad mõned näited, millest allpool lähemalt). Nõnda näitab ta kätte ühe teeotsa meie antoloogiakultuuri arendamiseks ja ühtlasi annab taaskord tõuke mõtisklemisele luule olemuse üle.

Üheks antoloogiate, eriti temaatiliste, vältimatuks tunnuseks (milles muu-

hulgas peegeldub nende publitseerimise turunduslik eesmärk) on oma materjali instrumentaliseerimine. Tekstide, antud juhul luuletuste, väljavalimise põhi-kriteerium – vastavus teemale – asub antoloogia puhul väljaspool luule kui teatava unikaalse tunnetus- ja keelekasutusviisi spetsiifilisi tunnuseid või ehk nende ääremail. Arenenud maitse ja kriitilise meelega aus antologist seisab järjest dilemma ees, kohates tekste, mille kõrvalejätmine kahjustaks koostatava kogumiku representatiivsust ja ses mõttes informatiivset usaldatavust, samas aga nende hulkavõtmine kisub alla kogumiku kui terviku esteetilisest kvaliteeti ja ähmastab luule mõistet, suunates tarbija pilgu selle kunsti olemuse asemel tema kõrvalisematele tunnustele.

See, mis teeb luuletusest luuletuse, ei ole tema teema; sagedasti pole luuletuse teemat võimalik tuvastadagi ja pole kah midagi lahti. Siit siis antoloogiate kahetine toime lugejaskonna laiendamisel ja harimisel: ühelt poolt viiakse luulet kimpukõidetuna ka nendeni, kes mis tahes põhjustel sellest eemal on olnud, teisalt võimendatakse ja kinnistatakse vaesestavat pragmaatilis-instrumentaalset arusaamist sellest.

Õeldu taustal on katsetus motiiviantoloogiaga samm sissetallatud rajalt kõrvale, avaramale aasale. Kui selgesti joomatemaatiliste tekstide hulka on paigutatud ka selliseid, kus viin vms välgatab vaid põgusa elemendina (kuid siiski märgatavalt), siis annab see lugejale aimu kõiksugu eri asjade omavahe- lisest seotusest siin ilmas – ja selle seo-

tuse mitmesugustest eri viisidest. Lisaväärtusena läheb nii teele ka vihje, et luule(tajate) pärishuviks on enamasti tegelikult muu kui see, millest üks või teine luuletus parajasti „räägib”, olgu selleks siis isamaa, loodus, armastus, emadus, surm või isegi nii tore asi kui kärakas.

Ka on nõudliku maitsega koostajale kindlasti kergenduseks, kui ta puht-teemaatilise ammendavuse kohust nui neljaks täites saab endale lisaks lubada ka tihedamat sõela, valides võrtsiks teemaga kaudsemalt seotud tekste. Ise sain „Viinakuud” ja selle kahjuks õige nappi saatesõna lugedes just neist lõdvema seosega tekstidest (millest mitut küll varemgi tundsin, kuid mis uues ümbruses avanevad uuel viisil) paar värsket impulssi. Kui näiteks Isotamme (siin raamatus millegipärast Jaan, mitte luuletajanimega Johnny B.) Eeva sünnipäev on tõesti ilmselgelt Eesti Vabariigi aastapäev, siis Alveri „Tuha-päeva” puhul pole ma varem selle peale tulnud, kuigi tuh(k)apäev võib mõnel aastal tõesti langeda 24. veebruarile ja luuletuse heitlikud meeolud keerlevad just Eesti ja luuletaja enda sellega seonduva võimaliku missiooni ümber. Saatesõnas kolmandaks näiteks toodud Rimmeli „Õllepruul Märdis” ei oska ma aga küll kuidagi – sõna (õlle)laar korduva esinemise kiuste – ära tunda Mart Laari; kui koostaja sellekohane oletus peaks paika pidama, on autoripoolne krüpteering ülisuur. Muide, kui juba dešifreerimiseks läks, leiaks raamatus veelgi sobivaid objekte – kes näiteks peitub MP nimemärgi taga ühes Isotamme palas (lk 214)?

*

Temaatilise kogumiku aigena on alkohol kahtlemata hea valik, ja seda mitmel põhjusel. Esiteks oma eelmainitud universaalsuse, kõikjalviibivuse tõttu, mis (vähemalt teoreetiliselt) peaks juba

ette tagama raamatu mitmekülguse temaatilise ettemääratuse kiuste. Teiseks nende suhtumuslike, hinnanguliste hoiakute laia, seinast seinu ulatuva skaala tõttu, mis on joovastavaid jooke saatnud läbi ajaloo, hõlmates arusaamu alkoholist niihästi ülimalt õndsuse tagajana, teadvuse vabastajana kui ka indiviidide, sootsiumide ja riikidegi hukutajana. Kui otsime ainet, mille kultuuriline polüvalentsus kindlustaks meile võimalikult laia ja mitmekesise nautimis- ja tõlgendamismaa, on alkohol kahtlemata üks paremaid kandidaate.

Eriti just luule puhul ei saa unustada ka, et sõnad, nagu *viin*, *vein*, *joove* jms, võivad siin tähendada niihästi tõesti neid jooke ja nende toimet endid kui ka esineda mis tahes joovastuse/joobe metafooridena, viidates erootilisele, religioossele vms ekstaasile või üldse mis tahes teadvuseseisundile, mis erineb keskmisest, ikka mingil moel ja määral nivelleeritud argiseisundist. (Vt Ain Kaalep, „Äike Thbilisis”: „Vein võib olla ka sümbolne, / kuid rõõm konkreetne on.”) Nõnda on enesestmõistetav, et alkoholile keskendatud antoloogiasse kuuluvad ka tekstid, mida ei annaks kasutada tõenditena alkoholi tarbimise statistikas ega illustratsioonidena karskuspropagandas.

Kui keerukaid mõistelisi seoseid ses teemasfääris kujuneda võib, näeme sajanditepikkuses teoloogilises väitluses armulauaveini ja Kristuse vere samasuse või transformeerumise üle (transsubstantatsioon). Mis ju väiksemas mastaabis kordub kõikidel juhtudel, kus midagi kasutatakse millegi muu kujundina, eriti kui millegi materiaalselt kombatava esitamine peab viima adreassaadi mõtted millegi spiraalseni. Ja toodud näidet edasi eksploateerides: kui vein tähistab Lunastaja verd (või ongi seda), aga mõnedes kirikutes kasutatakse samal otstarbel mitte veini, vaid kääritamata mahla, kas siis viimasel juhul on tegemist ka-

hekordse transsubstantatsiooniga (mahl – vein – Lunastaja veri) või hüpatakse ühest astmest üle? Nii või teisiti, mis tahes pisutki mitmekihilisema teksti puhul ei tähenda ükski asi lihtsalt ja ainult seda, mis ta „on”.

Ja veel: lisaks alkoholi heakskiidule või hukkamõistule leiame ajaloost aegu ja alasid, kus väiksema kanguse (ja suurema toitvusega) joogid nagu õlu käibisid elukultuuris ja tavateadvuses pigem hariliku toiduainena, millele kellegi ei tulnud pähe kohaldada rituaalset pidulikkust või omistada maagilisi toimeid. Nii olla XVII sajandi lõpu tavalises inglise peres pruugitud kolm liitrit õlut päevas pereliikme kohta, lapsed kaasa arvatud, ja Saksamaa maaperedes olnud veel XVIII–XIX sajandi vahetusel kõigi igapäevaseks hommikusöögiks rohkes koguses õllesupp. Õlle pruulimise ja varude olemasolu eest ei kandnud sealjuures hoolt mehed, vaid see oli perenaise ülesanne nagu kõik söögisse ja köögisse puutuv.¹

Et samal ajal polnud kultuurist kadunud ka jooma-, sh just õllelaulude tava ja et, teisalt, joovastava joogi teadvustamine lihtsalt toiduna vaevalt et sai tema joovastavust ja mõju teadvusele olematuks teha, on veel üks rohkeid teemaga seonduvaid intrigeerivaid ambivalentusi. Veini kasutamine varajases antiigis joogivee desinfitseerijana ja äsjaleiutatud viina müük hiliskeskaegses Tallinnas apteegiravimina² on veel paar siia lisanduvat näidet.

Allteemade päratut ringi sobivad täiendama veel mitmed asjad: eri jooki-

¹ Vt W. Schivelbusch, *Das Paradies, der Geschmack und die Vernunft. Eine Geschichte der Genussmittel*. Frankfurt/M: Ullstein, 1983; siin refereeritud soome väljaande järgi: W. Schivelbusch, *Nautintoaineden kultuurihistoria*. Helsinki: Otava, 1986.

² Vt I. Talve, *Eesti kultuurilugu. Keskaaja algusest Eesti iseseisvuseni*. Tartu: Ilmamaa, 2004, lk 79.

de erinevad maitsed ja toimed, inimeste individuaalsed omadused joobe saavutamisel, talumisel ja kasutamisel, joomistavade mitmekesisus ja nendega kaasnevad sümboolsused, eri jookidele omistatav erinev staatus, mis võib mängida vägagi suurt rolli sotsiaalses praktikas. Wolfgang Schivelbuschi eelrefereeritud raamatus kirjeldatakse ilmekalt paralleelsust edasipüüdliku protestantistliku, individualistliku kodanluse esiletõusu ja kohvijoomise leviku vahel. Kohv kui mittejoovastav ja mõistust virgutav aine (mida joodi hommikul kitsas koduses ringis ja päeval kaubakontoris) vastandus siin ühelt poolt šokolaadi eelistava aadli hedonistlikule mõnulemisele ja teisalt proletariaadi solidaarsust sümboliseerivale ja kinnistavale kollektiivsele teadvuse-ähmastamisele õlletubades.

Võib leida veel hulganisti näiteid ja tõlgendusi alkoholi (ja ka selle vältimise) rollist tsivilisatsiooni ja inimeste sotsiaalse käitumise kujunemisel, seega ajalookäigu määramisel. Ka tuleks süsteemsuse huvides kanda võimalike allteemade registrisse needki (keemilises mõttes) alkoholid, mis pole joomiseks. Oleks huvitav ajada jälgi, kas ka need on mingil viisil kuskil maailmaluules kajastamist leidnud. Hõlmata oma spetsiifikasse võimalikult paljud looduse ja tsivilisatsiooni ilmingud, olgu otseselt mängitavate teemadena või kujundivaramuna, võiks ju olla üks luulekunsti auahnusi.

*

Lugedes „Viinakuu”-raamatut järjest ja läbiseigi, meeles mõlkumas eelkirjeldatud potentsiaalne aine- ja vaatenurgaküllus, ei pääse lahti ikka vahel kummitavast tundest, et eesti luule on ikkagi üks üpris väga mõõdukas ja mitte just liiga laia haardega nähtus.

Alkohol ja tema derivaadid esinevad siin valdavalt oma tavatähenduses.

Teatava mitmekesisuse tagab küll kirjeldatavate joomis- ja järeلسituatsioonide erinevus, samas aga pole ükski joovastus kaasakiskuvalt kõrge ega ükski joove masendavalt sügav.

Üpris-üpris palju on rutiinse, lõdva olmeboheemluse peegeldusi. Üllatuslikult puuduvad eesti luule ekstaatilisemad autorid Masing ja Alliksaar, mis võib näidata, et koostaja liikumine teemaantoloogiast motiiviantoloogia suunas on kas poolel teel pidama jäänud või käsitab ta nii teemat kui motiivi omaette suurusena, mitte redelina millenigi jõudmiseks (millenigi, mis on redelist olulisem ja milleni võib jõuda ka mõne teise redeli abil või hoopis ilma selleta).

Kaks enam-vähem vastandlikku ühiskondlikku põhihoiakut ohtrama alkoholitarbimise suhtes – et see on liik mässu (sotsiaalse süsteemi, argihalluse või eksistentsiaalse masendavuse vastu) ja sellisena romantiline või vähemasti mõistetav ja sallitav (sest mis muud siin üle jääb), või siis et see on mööndusteta jõledus – kajastuvad selleski raamatus. Kohtab ka ses suhtes huvitavaid katseid olla korraga mõlemal positsioonil, ilmekaimalt vast Arvi Siia puhul, kes linnaliku ööelu pahelist sära romantiseerides selle üle samaaegselt dotseerivalt moraliseerib. Et sellises kaksikhoiakuski on midagi kestvat, näeme Barbaruse luuletusest „Dionysos”. Selles kutsutakse veinijumal Eestisse, kus saab vägevamalt pummeldada kui Hellases, aga:

*Ning kui siis, jumal oled hoogsalt purjus,
kui humalad ju järsku piirand tarkust,
siis tajud, mis on põhjamaine kurjus:
sull' lisaks õpetame veenvalt karskust...*

Kainet (ka see on alkoholi abil võimalik), illusioonideta hoiakut maailma suhtes, nagu see oma palet just parajasti näitama juhtub, esindab Ivar Grünthal. Kalev Kesküla on mõnusa-

teks ja veenvateks ajapiltideks sünteesinud oma professionaalse asjatundlikkuse joogimarkide alal ja tähelepanekud taassündinud Vabariigi stiili-ilminguist. Vist ainsa näite teatud jooeastmega kaasneda võivast välgutaolisest selgushetkest pakub Lembit Kurvitsa „Ekspressbaar suurlinnas”. Samas mitme autori püüded lülituda rustikaalsesse joomaburleski jäävad väheveenvaks ja tehtuks – eks ilmne selleski ebalev ettevaatlikkus. Maaviljelustsükliga seonduvast pöörasest ürgbakhantlikust lõikuspeokultuurist oleme eemaldunud, rafineeritud joomiskultuur pole veel piisavalt juurdunud, totaalse karskuse ideoloogiad oma eluvõõruses panevad õlgu kehitama. Vaimukalt karikerib skisofreenset kobamist uue identitsuse poole Maarja Kangro „Kas Eestis”.

Eraldi aujärje varun Ain Kaalepile, kellelt juba eespool leidsin ilmeka tsiitaadi. Nii nagu üldse on suur asi, kuidas Kaalepi luules „laenatud” vormid, dekoratsioonid ja impulsid sulanduvad kokku ilusaks loomulikuks eestikeelseks tervikuks, nii ka selles raamatus leiduv pärsiapärane „Sakinamee” tabab ühekorruga kõik vajalikud sihtmärgid. Oma lainelise liikuvuse ja korduvusega vastab see parimal mõeldaval viisil pika veiniõhtu meeleoludele, nõtkete arenduse saavad kaduvuse ja kestvuse, nähtava ja nähtamatu, luule ja tõelisuse, paastu ja patu, mälu ja unustuse, raskuse ja kerguse kokkukuuluvuse motiivid.

Lõpuks olgu üles tähendatud paar väikest lõbustavat üllatust, mis raamatust silma jäid: et koostaja on tohtrist Lauluisalt, „Viina katku” autorilt, leidnud lisaks viinavastasele manitsusele „Näe, kui surm siin pilli puhub...” ka kuulsusrikka „Krambambuli” paari salmi ulja eestinduse. Ja et ühes Erni Hiire küllap 1920-ndaist pärinevas palas (paraku puudub „Viinakuus” bibliograafiline aparaatuur) esineb peopaneamise tähenduses sõna *reivelda*. Mingi

ponents kokkusattuvus või tunti *reivi* mõistet tõesti juba siis?

Ei saa ka jätta taas kurtmata trüki- vigade üle. Mõni neist muudab luuletu-

se mõtte segaseks, mõni lõhub meetru- mit ja rütmi. Vähesse viina viga?

PAUL-EERIK RUMMO

JAAN TÖNISSON SOOMLASE KÄSITLUSES

Erkki Tuomioja. Jaan Tõnisson ja Viron itsenäisyys. Helsinki: Tammi, 2010. 352 lk.

Soome poliitik ja riigiteadlane Erkki Tuomioja on kirjutanud raamatu Jaan Tõnissonist ja Eesti iseseisvusest. Nii nagu kunagine Martti Turtola raamat Konstantin Pätsist,¹ on seegi esimene nüüdisaegne terviklik Tõnissoni elu ja tegevuse ülevaade, mitte liiga süvenev, aga enam-vähem objektiivne. Küllap ilmub selle tõlge eesti keelde üsna varsti ja üks kujutletav tühik meie raamaturiivulitel saab niimoodi teatud määral täidetud. Miks meie oma eesti ajaloolased sedalaadi käsitlusi viimase kahekümne aasta jooksul ei ole jõudnud kirjutada ja ilmutada, sellest on ka võimalik aru saada. Nemad nimelt on lati enese jaoks kõrgemale seadnud. Eesti traditsioon kirjutada sedalaadi populaarseid ülevaateid on praktiliselt olematu ja neid, kes seda mõnikord on teinud, ei ole kolleegid tõsiselt võtnud. Jaan Tõnisson on olnud suur mees ja tema tegevuse kõik tahud on erinevail põhjustel senini piisavalt läbi uurimata. Krista Aru kaitses hiljuti doktoritööna oma raamatut personaalsest ajakirjandusest, kus keskne osa on pühendatud Tõnissoni juhitud ja talle kuulunud Postimehele.² „Eesti mõtteloo” sarjas on

alles tänavu avaldatud I köide Tõnissoni artiklitest,³ mis hõlmab valikut kuni 1917. aastani. Eeltööd on olnud põhjalikud ja mõeldavad autorid on tahtnud katva monograafia kirjutamiseks enast hästi ette valmistada. Kõik see ongi võtnud aega ja pole põhjust olla pahane soome kolleegidele, kes on olnud kiiremad, kuigi vastavalt ka pealiskaudsemad.

Erkki Tuomioja on Hella Wuolijoe tütrepoeg. Tema raamat „Õrnroosa” oma vanaemast ja vanatädist ilmus eesti keeles 2006. aastal⁴ ja oli väga mitmes mõttes eesti lugeja jaoks uudne. Eestis oli Wuolijoke alati käsitletud kui kirjanikku, Tuomioja kirjutas temast nüüd poliitilise eluloo. Wuolijoe isik on ka side käesoleva raamatu juurde, sest kogudes arhiivides uut materjali tema kohta, pörkas Tuomioja ilmselt järjest teadetele Hella suure autoriteedi ja pikaaegse sõbra Jaan Tõnissoni elu ja tähenduse kohta.

See – pikaaegne ja lähedane läbikäimine Hella Wuolijoeaga – on vahest kõige personaalsem ja olulisem seos Jaan Tõnissoni ja Soome vahel, sest erinevalt Konstantin Pätsist või mõnest teisest eesti vaimutegelasest ei olnud Tõnisson fennofiil. Kuid kuna Hella Wuolijoki ei olnud oma eluajal Soome

³ J. Tõnisson, Kõlblus ja rahvuslus. Koostaja Simo Runnel. Eesti mõttelugu 95. Tartu: Ilmamaa, 2010.

⁴ E. Tuomioja, Õrnroosa. Hella Wuolijoe ja Salme Duttu elu revolutsiooni teenistuses. Tallinn: Varrak, 2006; vt ka teose arvustust: S. Olesk, Poliitikast, kommunismist ja õdedest Murrikutest. – Keel ja Kirjandus 2006, nr 12, lk 996–999.

¹ M. Turtola, Presidentti Konstantin Päts. Viro ja Suomi eri teillä. Otava: Helsinki, 2002.

² K. Aru, Üks kirg, kolm mõõdet. Peatükke eesti toimetajakesksest ajakirjandusest: K. A. Hermann, J. Tõnisson, K. Toom. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum, 2008.

ametlikes ringkondades kuigi populaarne tegelane, laienes tema vastu tuntud umbusk ka Tõnissonile, nagu Tuomioja oma raamatus korduvalt viitab. Nii ongi Jaan Tõnisson jäänud Soomes suhteliselt tundmatuks suuruseks, nii heas kui ka halvast mõttes. Tema väga tihedalt Eesti ajaloo läbi põimitud elulugu on soomlaste jaoks ilmselt uudisväärtusega lugemismaterjal.⁵ Nii on soomlase raamatul Soome lugejatele pakkuda uut teadmist. Eestlane leiab seda raamatust aga paraku üsna vähe. Sest kuigi eesti keeles on puudunud terviklikud monograafiad, on Tõnisson olnud meie uuemas ajas sagedasti nn juuresolev tegelane, kas siis aatemehe musterkuju, nagu poliitikutel on olnud kombeks teda esitada, või Noor-Eesti antipoodina, nagu kirjanduskäsitlustest võib lugeda. Eriti positiivse ja lausa mütoloogilise tähenduse saab Tõnissoni kuju Aino Kallase päevikutes. Tegelikult on meil kõigil oma kujutus Tõnissonist, vahest liiga karika- tuurne (iseloomulikult on nii Krista Aru kui ka Erkki Tuomioja raamatu kaanel kasutatud ühte ja sama karika- tuuri), aga kindlasti heatahtlik.

Jaan Tõnisson käis riigivanemana visiidil Rootsis ja oli tegev Rootsi-Eesti seltsis. Soome juhtivaid poliitiku- id ta muidugi tundis ja 1940. aasta traagilistel päevadel võtsid nii Soome president kui ka peaminister ta vastu, kuid tavaliselt käis ta Soomes Hella Wuolijoe erakülalisena. Üks väheseid avalikke ülesastumisi Soome-Eesti suhete teemadel on Tõnissoni avaartikkel Eesti ja Soome üliõpilaskondade esimeses hõimualbumis 1926. aastal. Siin rõhutab Jaan Tõnisson, et Soome ja Eesti suhetes peaks valitsema võrdsus ja tasa- kaal.⁶ Ei ole mingit Soome ees kum-

⁵ Vt S. Zetterberg, Viron hyvä henki ei ollut pyhimys. – Helsingin Sanomat 24. X 2010.

⁶ J. Tõnisson, Soome-Eesti lähenemise reaalpoliitilistest sihtjoontest. – Eesti ja soome üliõpilaskondade hõimualbum I. Suo-

mardamist, selle asemel on eneseväärikas tõdemus Soome riigi suuremast edenemusest ja arutelu selle üle, kuidas niisuguses olukorras pariteetsust saavutada. „Enne kui Soomes hakatakse Eesti hõimudega reaalses asjades nagu rahvuslik julgeolek tõsiselt arvestama, peab Eesti niihästi oma riikliku kindluse kui ka majandusliku ja kultuurilise võimise poolest niisugusele järjele tõusma, et Soomes sunnitud oldaks temaga kui üheväärilisega kõnelema.

Selles teadmises olen mina omal ajal kindlasti selle vastu olnud, et Eesti-Soome uniooni mõttest senistes oludes üldse juttugi tehtaks. See oleks asjata enesepakkumine,” arvab Jaan Tõnisson.⁷

Tõnissoni enda intrigeerivat isikut avab Tuomioja raamat tegelikult üsna vähe. Tema jaoks on Tõnisson Eesti tähtsamaid riigitegelasi ja rohkem kui vanast Jaanist räägib raamat Eesti ajaloost. Ja et Eesti ajalugu ise on siiski pikk ja keeruline, on Tuomioja keskendunud pealkirjas viidatud Eesti Vabariigile – selle loomisele ja kaotamisele. Mõlemal juhul on Tõnisson olnud vägagi tegev ja Tuomioja kirjeldabki sündinud asju Tõnissoni tegevuse kaudu. Sealjuures ei ole ta kuigivõrd hinnanguline, pigem ikka kõrvalt kommenteeriv, ka Tõnissoni suhteid Konstantin Pätsiga kirjeldades. Ta nimetab küll kahe suure vastasseisu EV ajaloo keskse intriigina, kuid ei polariseeri teemat ülearu.

Eesti Vabariigi arenguid kujutades soovitab ta kõrvalseisjana Prantsuse Vabariigi eeskujul eristada eesti ajaloos Esimest (1918–1934), Teist (1934–1940) ja Kolmandat vabariiki (1991 jj). Tuomioja peab Tõnissoni jaoks kõige edukamaks ajaks aega enne Eesti Vabariigi sündi, kui Tõnisson võis esineda rahva-

men ja Eestin ylioppilaskuntien heimoalbumi. Tartu, 1926, lk 7–14.

⁷ J. Tõnisson, Soome-Eesti lähenemise reaalpoliitilistest sihtjoontest, lk 13.

juhi rollis. Hilisemates poliitilistes võitlustes kaotab Tõnisson oma vaieldamatu juhi rolli ning tavalise parteipoliitika jaoks on ta liiga kompromissitu ja isepäine, võib kokku võttes iseloomustada Tuomioja käsitlust. Esimese vabariigi majanduse ja demokraatia arendajana ei olnud Tõnisson teistest halvem, aga ka mitte otsustavalt kaugemale nägev ega osavam, leiab Tuomioja (lk 331).

Eesti ajaloo vastu on Soomes suur huvi. Seppo Zetterbergi mahukas „Eesti ajalugu” on lugejate soosingus, eesti ajaloo kohta peetavad loengud on rahvast täis, ja viimastel aastatel ei koosne see publik ainult vananevatest meestest. Selles mõttes on Tuomioja valik – kirjutada raamat eesti rahvuslikust suurmehest – igati arusaadav. See raamat on kirjutatud soome lugejale, arvestades sellega, mida see lugeja teab ja millest võiks huvituda. 24. oktoobril on Seppo Zetterberg ajalehes Helsingin Sanomat iseloomustanud Tuomioja raamatut kui traditsioonilist elulugu, mis on kirjutatud sujuvalt ja mõõdukalt, kogenud inimese sulega. Tõsi, ka Zetterberg igatseks värskemat vaatenurka, mitmekülsemat pilti inimesest ja allikate paremat ära kasutamist, kuid kokkuvõttes näib ta hindavat tulemust rahuldavaks.

Raamatus on mõned piinlikud vead, mis näitavad, et autor ei ole väga kodus Eesti aja- ja kultuuriloos. On leitud üles küll Loone Otsa vaimukas artikkel, kus noore Hilda Lõhmuse käe ja südame pärast konkureerisid üliõpilane

Anton Hansen ja rahva juht Jaan Tõnisson, kuid tulevast kirjandusklassikut nimetatakse Aksel Hansen Tammisaareks (lk 49). Lk 143 kirjutatakse, kuidas Hella Wuolijoki korraldas 1917. aasta jõuluajal Helsingis oma õe Mimmi pulmad, kus oli palju Eestist saabunud külalisi, nende seas ka Juhan Liiv (suri 1913); Koidula sõnadele loodud laulu „Mu isamaa on minu arm” nimetatakse Eesti hümniks (lk 24–25) ja Kallaste perekonnal lastakse 1903. aastal asuda elama Tallinna (lk 99). Ja nii edasi...

Osa vigu on teadmatusest, osa ilmselt lohakusest. Raamatute toimetamine näib Soome kirjastustes olevat nüüd juba üsna üldiselt mingisugune mineviku igand. Jääb vaid loota, et eestikeelses tõlkes need vead korrigeeritakse.

Eesti ajaloost ja meie poliitika suurkujudest kirjutatakse siin- ja sealpool lahte. Selle taustal tõuseb minus üha enam soov lugeda eestlastele mõeldud Soome ajaloo käsitlusi. Lugeda näiteks eesti keeles suuremat ülevaadet Soome ajaloost, kui senini pakutud Matti Klinge õbluke brošüür. Lugeda ülevaatlikke käsitlusi Soome suurmeestest, kas või K. J. Ståhlbergist, kellega nii Turtola kui ka Tuomioja võrdlevad Tõnissoni, ja vahest ka mõnest Soome ajaloos olulisest naisest, kes ei ole Wuolijoki ega Kallas, ja meestest, kes ei ole Kekkonen ega Mannerheim. Huvitav, kes neid võiks kirjutada?

SIRJE OLESK

VENE PIDŽINISTEST

Елена Перехвальская. Русские пиджины. Санкт-Петербург: Алтейя, 2008. 363 lk.

Tutvustatav raamat on kokkuvõtlik ja süstemaatiline ülevaade vene pidžinistest põhirõhuga vene siberi pidžinil.

Kuigi vene pidžinid on kreolistikas tuntud nähtus (eelkõige *russenorsk*), on seni nende kohta ilmunud vaid üksikuid artikleid ja seetõttu on koondkäsitus teretulnud.

Eesti lugeja teab üldjuhul kreolistikast nii palju, kui sellest on kirjutatud

üldkeeleteaduse õpikutes või räägitud loengutes.¹ Et aga pidžineid, kreooli keeli ega segakeeli Eestis ei ole, pole kreolistide puudumine eriti ootamatu. Tõsi küll, üks „kandidaat”, mis võiks ehk olla kreolistide uurimisobjektiks, on ammuilma hääbunud *Halbdeutsch*, millest on kirjutanud Paul Ariste ja Ilse Lehiste,² kuid sellega *Halbdeutsch*’i uurimine kahjuks piirdubki ning kreolistika on vahepeal rikastunud uute keelefaktide, arusaamade ja uurimisparadigmadega.

Jelena Perehvalskaja on Venemaa tunnustatud sotsiolingvist, kellel on ulatuslik välitöö kogemus. Tema raamat on mõeldud eeskätt vene lugejale ja sisaldab üsna pikka ülevaadet pidžinistest ja kreooli keeltest kui keeletüübist ning kreolistika probleemistikust.

Raamat koosneb kolmest peatükist, tekstide kogumist ja siberi pidžini sõnastikust.

Esimeses peatükis antakse ülevaade pidžinistest ja kreooli keeltest üldiselt, päritoluteooriatest, dekrealisatsioonist, pidžini laienemisest ja stabiliseerumisest, suhetest teiste keelevariantidega.

Kreolistide õigustatud pahameeleks kiputakse tihtilugu nimetama pidžiniks ükskõik missugust kontaktimõjulist keelevarianti (eriti arengu algstaadiumis). Näiteks eesti-vene suhtlus turul ei ole pidžini ega kreooli keele näide, sest puudu on olulised tunnused: erinevalt pidžinite tekke olukorrast, on kõnelejatel enamasti üksteise keelest mingigi ettekujutus, keeled on kättesaadavad (s.t on võimalus neid õppida), seega sünnivad kompromissid hoopis teistel põhjustel (näiteks venelasest müüja ei

julge rääkida kliendiga eesti keelt, kuid ükskeelse vene keele variandi pealesundimine tundub ebaviisakas).

Samuti pole pidžin algaja õppija sihtkeelevariant. Vahekeel tähendab, et sihtkeel selle sõna otseses mõttes on olemas (s.o eesmärk omandada mingilgi tasemel teatav keel), pidžini teke ei eelda aga üldse soovi ega vajadust keelt omandada. Raamatu autor toetub ühelt poolt *russenorsk*’ile (vene-norra pidžini- le, mis eksisteeris oletatavasti juba XVIII sajandil norra meremeeste ja vene kaupmeeste suhtlemisvahendina) ja teiselt poolt uuematele norralaste vene vahekeelt käsitlevatele uurimustele. Pidžini iseloomulikuid jooni on teatavasti muutelõppude ja muuteparadigmade nappus, fikseeritud sõnajärg, 2–3 universaalset kaassõna jms. Nõnda pole *russenorsk*’is üldse käändeid ega käändelõppe, kuid isegi varasemates vahekeele staadiumides püütakse vene käändeid markeerida. Selles mõttes on vene keel oma rikkaliku morfoloogiaga nagu lakmuspaber, mis aitab erinevaid keeletüpe eristada, samal ajal kui inglise, prantsuse jms vähese morfoloogiaga keel ei võimalda selliseid võrdlusi hästi teha.

Välismaalastega suhtlemise register tundub esmapilgul pidžinite tekke mõistliku seletusena. Autor ei heida seda ideed täiesti kõrvale, kuid toetudes K. Fjodorova uurimusele, nendib ta, et vene keeles ei ole vastav register sugugi maksimaalselt lihtne ega redutseeritud, vaid pigem ülipüüdlik: välditakse kõnekeelele iseloomulikke lühendeid, kasutatakse maksimaalselt kirjakeelseid vorme, pakutakse erinevaid sünonüüme jne. See tekitab järjekordselt küsimuse, mida üldse tähendab keele lihtsustamine. Siiski arutatakse välismaalastega suhtlemise registri rolli pidžinite tekkega seoses järgmistes peatükkides, sest selline register võib ajas muutuda ega ole tänapäeval see mis kunagi varem.

¹ Vt väikest ülevaadet: M. Rannut, Ü. Rannut, A. Verschik, Keel. Võim. Ühiskond. Tallinn: Tallinna Pedagoogikaülikooli Kirjastus, 2003, lk 174–186.

² P. Ariste, Keele kreolisatsioon. – Keel ja Kirjandus 1979, nr 7, lk 403–406; I. Lehiste, A Poem in Halbdeutsch and Some Questions Concerning Substratum. – Word 1965, nr 21, lk 55–69.

Pidžini geneetilise kuuluvuse küsimus tekitab siamaani lahkarmumusi. Mõningad uurijad (nt Salikoko Mufwene) arvavad, et pidžini tekkeolud on küll erilised (orjakaubandus, koloniaalolud, töö istandustes jms), kuid mitte keeletüüp ise. Teised (nt Sarah G. Thomson ja Terence Kaufman) väidavad, et kontaktkeeled (pidžinid, kreooli keeled ja segakeeled) ei teki ega kandu edasi tavalisel viisil, seega ei allu tavapärasele geneetilisele klassifikatsioonile ja on seetõttu mittegeneetilised keeled. Raamatu autor kaldub liigitama pidžineid ja kreooli keeli samasse rühma nende leksifitseerijaga (s.o keelega, millest on pärit suurem osa pidžini sõnavarast). Ta kasutab selleks traditsioonilise komparativistika meetodeid, glotokronoloogiat jne (lk 71–76), väites, et geneetilise kuuluvuse tuvastamine taandubki põhisonavara häälikute vastavuste tuvastamisele (lk 71). Siinkirjutaja ei saa sellise väitega kuidagi nõustuda vähemalt kolmel põhjusel. Esiteks, tuleb välja, justkui poleks morfosüntaksil ega semantikal keele arengus mingit rolli, ometi tundub see väide absurdne. Teiseks, piirates geneetilise kuuluvuse vaid häälikute vastavusega, on juba ette teada, et pidžinil ja kreooli keeltele on palju ühist leksifitseerijatega, ning vastus on seega ka ette teada. Kolmandaks, kuigi J. Perhvalskaja ise mõnab, et ta ei kirjuta segakeeltest, teeksid teatavat tüüpi segakeeled (nt *Michif*³) vastavuste tuvastamise mõtteuks: mida teha siis, kui verbifraasi leksikaalne allikas on üks keel ja nimisõna fraasi oma hoopis teine?

Teises peatükis esitatakse ülevaade kõikvõimalikest kirjanduses mainitud vene pidžinistest ja nende uurimisaja-

³ Vt P. Bakker, *A Language of Our Own. The genesis of Michif – the Mixed Cree-French Language of the Canadian Métis*. New York: Oxford University Press, 1997.

loost, samuti ilukirjanduslikest tekstidest, kus esineb pidžinite näiteid. Selgub, et erinevates allikates figureerib rohkesti vene keele alusel tekkinud pidžineid, kuid paljude kohta ei ole midagi teada, isegi üksikuid lausenaiteid mitte (autor küsib õigustatult, mis on *transtundra kristlik vene pidžin*, lk 78–79). Pole samuti teada, kuidas erinevate autorite mainitud keelekujud on omavahel seotud ja mis allikatele toetatakse, eri allikates on lahknevusi, näiteks nimetavad J. Arends ja P. Muysken koguni nelja vene pidžinit, millele vastab S. Wurmi atlasest vaid üks vene-hiina pidžin. Siiski on J. Perhvalskaja arvates seegi nimetus ekslik, sest selle pidžini vahendusel ei suheldud mitte ainult hiinlastega, vaid ka evenkide, tunguustide, jaapanlaste, mongolite ja paljude teiste rahvastega kogu Venemaa-Hiina ja Venemaa-Mongoolia piiri ääres. Seetõttu oleks parem koondnimetus siberi vene pidžin (*сибирский русский пиджин*, lk 81). Üldjoontes võib eristada kolm vene pidžinite rühma: siberi vene pidžin, millele osutataksegi raamatus kõige rohkem tähelepanu, *russenorsk* ja Taimõri poolsaarel kunagi levinud pidžin *govorka* (*говорка*), mis avastati suhteliselt hiljuti, alles 1980. aastatel.

Pidžini tekke problemaatika juurde pöördub autor tagasi konkreetselt vene pidžinite kontekstis (lk 116–137). Esitatakse traditsioonilisi küsimusi: kas mono- või polügenees, kas substraadi mõju või universaalid? Saame teada, et monogeneesi vaatepunkti esindaja on Venemaa uurija I. Kozinski, kelle ühise protopidžini idee toetub üksnes keelenäidetele, eirates täiesti keeleväliseid tegureid, sotsiolingvistilist ajalugu jne. Tuleb märkida, et I. Kozinski ei teadnud midagi *russenorsk*'ist ega *govorka*'st, samuti mitte vene-aleuudi segakeelest (*медновский язык*, s.o Mednõi saare keelevariant). Polügeneesi pooldajad on aga enamuses: Ingvild Broch,

Ernst H. Jahr, Johanna Nichols, Dieter Stern, Eugen Helimski.

Kuigi puhtintuitselt on polügeneesi teooria vastuvõetavam (lk 117), ei seleta see eri ajal eri paigus tekkinud vene pidžinite ühisjooni. Silmatorkavalt ühised on järgmised jooned: 1) SOV-sõnajärg (v.a *russenorsk*); 2) ainsuse 1. pöörde pronomeniid *моя* 'mina, minu, mind jne', *твоя* 'sina, sinu, sind jne'; 3) muutumatu verbivorm, mis kõige sagedamini langeb kokku vene imperatiivi ainsuse vormiga (*говори* 'rääkima, räägin jne', *ходи* 'kõndima, minema, kõnnin, lähen jne'). Autor näitab, et need jooned ei ole tuletatavad vene kohamurretest, harimatust argikõnест (*просторечие*) ega vahekeeltest.

Siberi pidžini SOV-sõnajärge on püütud seletada substraadiga. Kuid arvukatest substraatkeele kandidaatidest on sellise sõnajärgega vaid uurali ja altai keeled, mitte aga hiina keel. Võimalik, et siberi pidžin tõrjus välja mõne vanema pidžini, mis oli tekkinud just SOV-keelte alusel, kuid seda ei saa kindlalt väita. Kuid see sõnajärg esineb ka *russenorsk*'is (kuigi mitte nii järjekindlalt kui mujal), mille puhul kumbki osalejakeel ei ole SOV-keel. J. Perehvalskaja seletust võiks tinglikult nimetada kombineeritud universalistlik-substratistlikuks seletuseks. Ilmselt oli SOV-sõnajärg iseloomulik vene pidžinitele üldse. Tulles tagasi Kozinski hüpoteesi juurde, oletab Perehvalskaja, et kunagi oli tõepoolest olemas muulastega suhtlemise keelevariant, mis oluliselt erineb praegusest, ja et selle keelevariandi levitajateks oli suhteliselt väike rühm inimesi: kaupmehed, kütid, kasakad, maksukogujad, misjonärid jne. Selline variant oli välja kujunenud enne vene pidžinite teket (XVII–XVIII saj) ja ehk hoopis muudel aladel (mitte Norras ega Hiina piiri ääres). Nimetatud registris võis aga tõepoolest mängida rolli uurali ja turgi substraat: ei tohi unustada, et enne stabiliseerumist on

pidžinis palju varieerumist, eriti olenevalt sellest, mis on kõneleja esimene keel (Perehvalskaja nimetab selliseid variante etnolektideks, kuid termin on juba kasutusel mujal ega tundu seetõttu siinkohal õigustatud, kuigi eri keelilise taustaga kõnelejaid on tõepoolest kasulik eristada). Edaspidi võis aga pidžin stabiliseerudes muutuda, olenevalt suhtlejate oma keelest, see seletaks *russenorsk*'i sõnajärje ebajärjekindlust (lk 121–122).

Verbi vormi puhul arvab autor, et see pole tegelikult imperatiiv kui selline, vaid pigem olevikutüvi, mis langeb tihtilugu imperatiiviga kokku (vene verbil on infinitiivi- ja olevikutüvi, mis paljudes verbides erinevad): *rabota-t'* (infinitiiv), *rabotaj-u* (oleviku ainsuse 1. pöörde), *rabotaj* (ainsuse imperatiiv). Mõni verb esineb pidžinites ka infinitiivtüve kujul. Kui tüved erinesid palju ja tekkis lahknevusi, valiti sagedasem vorm.

Pronomenid on vist kõige salapärasem pidžinite joon. Vorme *моя* ja *твоя* ei saa seletada kõrge esinemissagedusega (vaevast on naissoo possessiivpronomen kõige sagedasem vorm). Huvitav, et vorm *твоя* ei ole nii levinud kui *моя*. Pakutud seletus toetub muulastega suhtlemise registri kui protopidžini hüpoteesile. Ühes XVII sajandist pärit vene vestmikus pakutakse fraase, mille abil venelane võiks suhelda inglastega. Inglise keeleks võib seda nimetada vaid tinglikult (*ми го то англиши ярт* 'lähen inglise hoovi'), kuid oluline on see, et seal figureerib kahekordne vorm *ме + моя*: *гими моя форо скриверс* 'anna mulle kirjutamiseks'. Teise isiku vorm *твоя* aga olevat tekkinud analoogia teel (lk 127–128). Seletus tundub teravmeelne, kuid üpris spekulatiivne, selle paikapidavust on võimatu kontrollida.

Kolmas peatükk käsitleb pidžinite grammatikajooni. Kuigi nimisõna jääb muutumatuks ning kasutatakse 2–3 universaalset kaassõna (siberi pidžinis

за, *govorka's* *места* < *место*) jne, näitab ülevaade, et pidžinid pole sugugi primitiivsed ega kõige lihtsamad keeled. Nn laienuvad siberi pidžinis, s.o mõnevõrra konventsionaliseerunud ja levinud variandis, on juba aspektuaal-temporaalseid tunnuseid (lk 157). Siberi pidžinis on osa tunnuseid pärit hiina keelest ja osa on uues grammatilises tähenduses grammatikaliseerunud vene verbivormid: *буду* (ainsuse 1. pöörde tulevik verbist *быть* 'olema'), *еса* (< *есть* 'olema'). Nõnda on võimalik väljendada tulevikku, imperfektiiv (tunnuseks on *-ла*, mis on ühtlasi hiina ajatunnus ja vene mineviku tunnus koos naissoo lõpuga, nagu näiteks *говори-ла-а* 'rääkis'), perfektiiv ja pluskvamperfekti, nt verbi 'rääkima' vormid: *говори* (olevik), *говори буду* (tulevik), *говори ла* (imperfektiiv), *говори еса* (perfektiiv) ja *говори была* (pluskvamperfekt). Ka on võimalik väljendada modaalsust: *говори ниможна* 'ei tohi rääkida' (vrd vene *нельзя говорить*) (lk 163–164).

Raamatu teine osa on vene pidžinite materjalide korpus, mis koosneb järgmistest rühmadest: 1) keeleteadlaste ja kirjanike (tegelaskujude kõne edastamiseks) kirjanepandud materjal; 2) tekstikatkendite ja üksikute sõnade kirjanepandud; 3) mälu järgi kirjanepandud materjal ja lindistuste litereeringud (keeleteadlaste, aga ka memuaristide kogutud); 4) keelejuhtidelt sihipäraselt kogutud keelenäidete lindistused. Kõige lõpus on siberi vene pidžini sõnastik, kus märksõnadeks on vene lekseemid. Võib muidugi arutleda, kas ilukirjanduslikud tekstid on usaldusväärne materjal või mitte, autor eristab selgelt ilukirjanduslikud allikad kõigest muust.

Peale vanade pidžinite materjali on esitatud veel muid lühimaterjale, mis on kirja pandud hiljuti ja mis ei ole ranges mõttes pidžin, vaid protopidžin ehk žargoon. Nõnda esitab autor ka soome-vene žargooni, mis on tekkinud Tikkurilas vene-soome kaubanduses (soomlased müüsid venelastele kasutatud külmkappe). Kirjanepand on pärit aastaist 2001–2002. Näiteks olgu toodud markantsed laused *Mercedec ремонт туле ой-ой-ой* 'Mercedese remont läheb väga palju maksma' ja *Ночью масина улица аткрытта* 'auto jääb ööseks õue lukustamata'. Žargooni materjal on esitatud võrdluseks: kuigi ka siin kehtivad üldised põhimõtted (praktiliselt olematu morfoloogia, väga lai polüseemia, kontekstile ja ühiste teadmiste toetumine jne), ei esine vanadele vene pidžinitele iseloomulikke jooni. Ei ole aga selge, kas näited on pärit soomlaste või venelaste kõnest (oletatavasti on kaks mainitud näidet siiski soomlaste produtseeritud, millele viitab esimese näite sõnajärg ja teise geminatsioon).

Lõpetuseks võib öelda, et hoolimata mõnest vaieldavast ja/või ülimalt spekulatiivsest väitest, on J. Perehvalskaja raamat teretulnud kokkuvõtte: ühtede kaante vahele on kogutud praktiliselt kõik, mida on vene pidžinitest teada. Kuigi teema ei olnud mulle enne tundmatu, sain suure hulga uusi faktiteadmisi. Kes oskab vene keeles lugeda, soovitan: *книга много-много читай ла, ваша тоже читай можна буду, шибка харашо еса* 'lugesin raamatut üsna põhjalikult, võiksite ka lugeda, on üpris hea'.

ANNA VERSCHIK